

**Во средиштето на промените
(Димитар Пандев „Меѓу црквата и чаршијата“, Скопје, 2015)**

Книгата „Меѓу црквата и чаршијата“ од проф. д-р Димитар Пандев, која беше издадена од Матица македонска во 2015 година, претставува несекојдневен и единствен склоп од седумдесет и три поглавја (трудови, научни есеи), дополнети со укажувањата за нагледната и претпочитана литература. Опсежниот опус, кој се протега низ триста и деведесет страници, детално и специфично ги третира прашањата поврзани со културата во македонскиот 19 век, притоа нудејќи најразлични методолошки пристапи и интерпретативни стратегии за посоодветно објаснување на културните феномени во, според нас, еден од најсложените периоди во македонската култура воопшто. Специфичната структура на книгата овозможува секој одделен текст да се чита како дел од поголемата целина, но и посебно, како независна единица, што овозможува повеќеслојни интерпретации. Поттикнат генерално од двестегодишнината од објавувањето на првото дело на Јоаким Крчовски („Слово исказаное заради умирание“, Будим, 1814 година), авторот всушност ја проследува целокупната македонска култура во овој период, спојувајќи ги историскофилолошките, лингвистичките, дискурсниите анализи, семиотичките, социолошките и др. методи во интерпретацијата на одделните феномени.

Како што упатува авторот, книгата е „замислена како варијација од реминисценции (загледи со одгласи) на една иста тема: првата печатена книга на македонски народен јазик: ‘Слово исказаное заради умирание‘ (1814) – меѓу (светската и) македонската – црковна и апокрифна – писмена традиција и спроти македонската (нова и современа) литература“. Тоа укажува на фактот дека авторот се држи до општоприфатената периодизација на македонската литература, која несомнено ја истакнува клучната и мошне соодветна специфичност на македонската литература (и култура) во 19 век. Низ серија од алузии кои допираат клучни прашања од македонскиот 19 век (особено во однос на националниот идентитет, дефиниран некаде „меѓу Хердер и Хумболт“, кој несомнено се поврзува со развојот на јазикот и на литературата), во почетокот авторот се обидува да укаже на семиотичкиот потенцијал на синтагмата „меѓу црквата и чаршијата“, која експлицитно нè поттикнува да го промислиме културниот процес во 19 век како една поставеност среде европските и светските процеси, но и среде доминантните носители на културниот живот (т.е. среде црквата и чаршијата).

Со оглед на фактот дека не е можно да се направи детален увид во македонскиот 19 век без соодветно познавање на околностите кои претходеа (средновековната култура и нејзиниот официјален и неофицијален живот – односно канонските дела и апокрифната традиција), авторот се осврнува и на клучните дела и парадигми од двата контексти, кои несомнено коегзистираат во средновековието. Инспириран од таквиот увид, професорот Пандев во есејот „Апстракт: меѓу гревот и грешникот“ ја истакнува специфичноста и автентичноста на првото дело на Крчовски, кое нуди „класификација и систематизација на човековите гревови“ (што го поставува во широкиот контекст на рационализмот), потенцирајќи го фактот дека гревот е несомнено религиозен поим, кој нема свое засведочено постоење во народната (и митолошка) традиција. Во таа смисла, како што се објаснува поставеноста на Крчовски меѓу наследената и новонастанатата традиција, следи укажувањето дека клучниот лик во првото дело на Крчовски „Теодора е, всушност, малиот лик во литературата, навидум излишниот, т.е. таа навистина е и мртва и душа. Небаре е мит!“.

Во поглавјето „Предговор: меѓу книгата и поводот“ авторот се задржува на поводот, кој е несомнено поттик за конципирање на ваков обем труд, а кој, меѓу другото, се поставува и во контекст на социолингвистичките и семиотичките толкувања (двесте години од првата печатена книга на македонски народен јазик со кирилско писмо, што укажува на бројот дваесет, кој упатува на „шеесет, (во социолингвистиката, т.е. особено во проучувањето на промените во јазикот на градот, нескладно и непринципиелно – брзорастечки), колку што веќе изминале од првата научна граматика на македонскиот литературен јазик“). Оттука авторот не заборава да ја контекстуализира и необичната сила на медиумот, не само во теоријата на комуникацијата, туку и воопшто, укажувајќи на поставеноста на македонската литература меѓу Крчовски и Исаковски (и неговата електронска книга „Небо“, прва од таков вид во македонската култура).

Во есеите „Пролог: меѓу денот и годината“ и „Вовед: меѓу филологијата и стварноста“, авторот ги пресекува претходните културолошки аспектирања со специфични историскофилолошки истражувања

на развојот на македонскиот јазик уште од неговите прасловенски основи (некаде околу првиот милениум од нашата ера), како и неговата поставеност во основата на старословенскиот јазик, кој бил замислен како заендички јазик на сите Словени, секако поттикнат и од подоцнежната работа на Охридската книжевна школа. Со оглед на фактот дека „сите јазици имаат развој, но не и историја“, авторот го потенцира специфичниот развој на македонскиот јазик: „Оформен како јазик со прасловенски тип, ја сменил структурата, култивирајќи ги најпрефинетите словенски јазични особености на планот на морфонологијата, и особено на рамниште на лексиката и на зборообразувањето, прифаќајќи ги на планот на граматиката прагматично-комуникативните балкански јазични модели“. Во тој контекст, авторот во поглавјето за развојот на филологијата се надоврзува на претходните ставови, упатувајќи на веќе докажаната теза дека дијалектната основа на старословенскиот јазик се наоѓа во јужномакедонските говори „и тоа од солунскиот крај, од областа Богданско, и тоа од Сухо и Висока“. Уште една потврда за лингвистичките и филолошките стремежи и истражувања на авторот претставуваат и истакнувањата на клучните имиња на филологијата (Афанасиј Матвеевич Селишчев, кој бил воодушевен од јазикот на „Митарства“ на Крчовски, „прв насетувач на балканската дијалектологија“, Јернеј Копитар и Франц Миклошич, Виктор Иванович Григорович, кој ја детектирал специфичноста на македонскиот фолклор воопшто, особено среде зародената чаршија и ги пренел најважните ракописи во Русија, особено Доромировото евангелие, Ватрослав Облак и Ватрослав Јагиќ, кои преку потврдените најстари македонски глаголски ракописи ја засведочуваат древноста на живиот македонски говор, како и Мјечислав Малецки, „кој се прибрал кај тукуречи последниот македонски раскажувач, Апостол Папуција).

Во следните неколку трудови авторот се задржува на мотивацијата на Крчовски да се занимава со смртта како тема, но и на неговата способност да изгради едно видиение по угледот на средновековната апокрифна традиција. Претходно укажувајќи на специфичноста на прологот како жанр во македонската традиција, познат главно преку „Станиславовиот пролог“ од 1330 година, како и „Охридскиот пролог“, каде се сместени и житијата на свети Василиј Нови и света Теодора Цариградска, кои посебно се анализираат, професорот Пандев ја истакнува имплицитната врска на непотпишаниот текст на Крчовски со „сказните и сторенијата“, односно преплетувањето на хронолошките низи, сумирани во ликот на Григориј како раскажувач. Во врска со тоа е и преобразбата која се случува во словата на Крчовски, која авторот соодветно ја доведува во релација со словата на свети Климент Охридски (замената на Климентовото „возљубени“ со детализираното „сички христиани, жени и жени“), како и со авторот на Пространото житие на свети Климент Охридски, Теофилакт, кој со својата доцновизантиска реторика повлијаел и врз наследниците.

Осврнувајќи се кон проблемот на писателовата позиција „меѓу забраната внатрешноцрковна и слободата народнојазична“, авторот во трудот „Меѓу писателот и медиумот“ се задржува на еден важен апокрифен зборник, каде е сместено и „Словото на светиот преподобен отец наш Василиј“ – зборникот на Георги Димович. Забележувајќи извесни разлики меѓу овој текст и текстот на Крчовски, професорот Пандев ја истакнува слободата на народниот израз на Димович, што упатува на идниот Цепенков, соживувањето на Димович со свети Василија и Григорија, како и фактот дека „во верзијата на Димович нема ни збор за претходната изопштеност на Василиј од општеството“, на што авторот посебно се задржува во следните есеи, објаснувајќи го (семиотички и културолошки) неговиот своеволен егзил. Ако земеме предвид дека текстот за гревовите во првата книга на Крчовски е нецелосен (тој во македонската наука е реактуализиран и стилизиран од Блаже Конески, благодарение на дополнувањето за свети Василиј и Теодора, преземено од „Митарства“), тогаш е сосема јасен ставот на професорот Пандев дека првото слово од првата книга навистина ги исполнува условите за да се нарече расказ, соодветно на определувањето кое го дава Конески, и тоа „модернистички, во кој заклучокот му се остава на читателот“. Дека писателот е секогаш во некаква исклучителна ситуација покажува и алузијата која авторот ја прави меѓу пишувањето сфатено како грев (во контекстот на Георги Граматик) и гревовите кои ги опишува Крчовски, кој за разлика од Ефрем Сириј и свети Василиј Нови не се откажал од поривот да пишува на сопствениот, народен јазик.

Испитувајќи ја понатаму состојбата која е, народски кажано, некаде „меѓу чеканот и наковалната“, авторот упатува на културните рамки во кои се издигнува творечката активност на Крчовски, поставена првенствено во средиштето меѓу небото и земјата, Бог (кој е човечка креација) и ѓаволот (кој е уметничко создание), односно во контекстот на пофалбите и покудите од средновековието (посебно онаа на последниот охридски епископ Григориј, кој е запомнет по еден „афоризам врежан на камената плоча во охридската ’Света Софија‘: ’Измиј си го гревот, а не само лицето‘“). Во следните есеи

авторот укажува на причината за внесување на еден житиен лик од 10 век, каква што е Теодора, во литературата поврзана со гревот и неговата типологија, што несомнено ги исцртува и богомилските влијанија во делото на Крчовски. Со оглед на фактот дека времето на Крчовски е време на промени во секој поглед (особено во однос на патувањата „од Венеција преку Виена до Лајпциг“), идејата да се појават печатени книги станува сè поактуелна, па во тој контекст авторот прави една одлична аналогија меѓу оловните зрна наменети за оружјата и оловото во печатниците. Во таа смисла е објаснет и фактот зошто будимската печатница им била поблиска на македонските автори.

Во текстот „Меѓу корицата и книгата“ авторот успешно се задржува на проблемот на рецепцијата на книгите на Крчовски и фактот дека тој претставува најчитан автор во тој период во Македонија. Некои од причините се однесуваат на неговата свештеничка (и исповедничка) функција, која му овозможува детална класификација на гревовите, особено ако се земе предвид корелацијата, како што одлично укажува професорот Пандев, меѓу Крчовски и „класиците-соврсници“ од светската литература, во кои повторно се истакнати мноштво гревови некаде меѓу фронтот и балот. Авторот на еден имлицитен начин афирмативно ја согледува релацијата меѓу европскиот рационализам и македонската литература, со оглед на фактот дека преобразбите на материјалот кои ги внесува Крчовски („ключевите-метафори“, гротескни преобликувања итн.) само ја потенцираат сложеноста на наративот кој го конструира Крчовски, составен од три сегменти (свети Василиј Нови, Теодора, Григориј), т.е. од „семиотичкиот дијаграм (репрезентамен: дојденик – предмет: дојденка, интерпретант: раскажувач)“. Во таа смисла, професорот Пандев недвосмислено го определува Крчовски во светлината на неговата плодна дејност како „врвен компилатор на средновековната херменевтика и реторика“. Оттука не изненадува напоменувањето на авторот дека Крчовски мора да се согледа и во светлината на неговиот современик Пејчиновиќ, односно неговите пет илјади зборови во контекстот на двестете ракописни книги на кои оставил трага Пејчиновиќ.

Текстуалните релации меѓу делата на Крчовски и апокрифната (и житијната) традиција претставуваат предмет на следните неколку поглавја. Во таа смисла, авторот мошне проникливо ги испитува релациите меѓу она што било омилено да се чита во тоа време и текстовите кои ги составил Крчовски. Во тој контекст посебно е истакнато Житието на свети Горѓија, „познато од еден тетовски ракопис од 18 век“, како и она што семиотички фасцинира – бројот на маките на светиите (меѓу кои и на свети Димитрија), кој соодветствува на бројот на деновите во годината. Во есејот „Меѓу писателот и книгата“ авторот не заборава да се наврати на прашањето за незасведоченото авторство на првата книга, што го објаснува со фактот дека „не постои поголем грев од изнесувањето на грев: на книга на маса“. Во следниот текст гревот асоцијативно се поврзува со осамата, која и во светската литература нашла свое соодветно (романтичарско) место, како и со ѓаволите, присутни и во првата книга на Крчовски, но и во апокрифот за Еладиј, нашиот Фауст, кого прв во литературата го вовеле Лесинг, иако, како што напоменува авторот, сепак „друго е прашањето за прототипот на Фауст, инаку претставен на буре вино уште во 16 век на слика на сидот во некој вински подрум во Лајпциг“. За таквата поставеност на текстуалните релации сведочи и размислувањето на авторот околу биографијата на Крчовски, која е во голема мера базирана на претпоставки, особено оној факт (кој го истакнува и Конески) дека во едно време Крчовски бил заедно со синовите скитник проповедник (од Штип до Кустендил), а потоа црковник проповедник, што го води професорот Пандев кон заклучокот дека, соодветно на тоа, Крчовски во првите две-три книги твори во светлината на богомилството, додека подоцна „ги донел на дланка чудесата богородични со прелив западноевропски“.

Меѓу истакнатите текстуални специфичности и релации, посебно место зазема поставувањето на првата книга на Крчовски меѓу Василиј Велики и Василиј Нови, како што гласи и насловот на трудот. Во светлината на многуте претпоставки за Василиј Велики, авторот ја истакнува неговата ученост и истакнатост во областа Кападокија (и покрај тоа што не се знае јазикот на кој творел), како и неговото житие, за кое тој претпоставува дека го напишал Григориј Охридски. Од друга страна, настаните во житието на свети Василиј Нови соодветствуваат на времето на Теодора Цариградска (10 век), неговото талкање и приспособување на цариградската средина, како и на времето на Роман Први Лакапеџот, на кого авторот се задржува и во подоцнежните текстови. Низ еден исклучително јасен стил професорот Пандев упатува и на релациите меѓу Григориј, кој се појавува како автор во житието на свети Василиј Нови (и кој составил отворени телесни слики за минувањето на Теодора низ митниците, царинарниците) и Теодора како лик, која е една од оние „соблазнителни жени“, за кои имал храброст да пишува Ефрем Сириј. Релацијата меѓу овие две житија станува многу појасна кога авторот ни упатува на фактот дека во некои верзии на житието за свети Василиј Велики како епизода се појавува приказната за Еладиј, на идентичен начин како што е приказната за Теодора епизода во житието на свети Василиј Нови.

Осветлувањето на индиректните интертекстуални поставености на книгите на Крчовски во однос на апокрифното наследство авторот го прави и во културолошки контекст, осврнувајќи се и на историските димензии на таквите појави. Така, поставувајќи корелација меѓу Теодора и Кирил Александриски, кој е автор на „Словото за патот на душата потем смртта и Страшниот Суд“, професорот Пандев сосема правилно укажува на фактот дека основната специфичност на апокрифната литература е субјективната форма, т.е. она „јас-лице во литературата“, што ги карактеризира исказите и на Теодора и на Кирил Александриски, а во тој контекст и на Енох во соодветниот апокриф. Подоцнежната аналогија меѓу видението во „Книгата за Енох“, каде се среќава „симетријата: седмонебие – седумгревие“ и „дваесетнебието“, односно „дваесетгревието“ во „Митарства“ овозможува да се создаде асоцијативна врска меѓу архангелот Гаврил (кој е предводникот на Енох) и свети Василиј Нови, со оглед на денот кога се празнуваат (во контекстот на пролозите, како средновековни форми на кои професорот Пандев посебно се задржува).

По испитувањето на ваквите релации, авторот се осврнува на местото на писателот во една таква културна средина од почетокот на 19 век, како и можностите за соодветна рецепција на книгата. Така, во есејот „Меѓу содржината и корицата“ професорот ги забележува општествено-историските околности од почетокот на 19 век во Македонија (и нејзините производи кои ги освојувале европските пазари), како и податливоста на македонскиот народен јазик среде поразвиените словенски центри. Истакнувајќи ја неколкупати специфичната изразност и убавина на јазикот на Крчовски, таа коегзистенција меѓу народниот и црковнословенскиот јазик, авторот истакнува дека македонскиот народен јазик „започнувал и да го привлекува вниманието со своите уметнички вредности, особено неподранетата македонска народна песна и приказна“. Таа теза се доразвива и во следниот текст, „Меѓу првата и последната книга на Крчовски“, во кој авторот на специфичен начин го доведува во релација „средниот стил“ на Крчовски и гревот како основен знак на семиозата, што соодветно ги разликува канонските житија од византиската литература (каде гревот е „ненагласен концепт“) и нивните апокрифни соодветници, како што се „Слово за великиот Василија како избави човек од ѓволот“ од Тиквешкиот зборник, како и „Словото на светиот преподобен отец наш Василиј“ од Софискиот зборник. Во таа смисла, авторот поентира со ставот дека гревот е тематска константа во богомилската книжевност (заедно со бесовските игри и песни), што соодветно се надоврзува на фактот дека во второто слово од книгата „Слово исказаное заради умирање“ Крчовски ја разобличува лошата политика на грчката црква, особено плаќањето за простување на гревовите.

Во светлината на комуникологијата и теоријата на информацијата, авторот во следните трудови нуди семиотичко објаснување на гревовите, кое соодветно се надоврзува и на книжевните претходници на Крчовски. Така, во есејот „Меѓу кодот и однесувањето“ посебно внимание (збор кој во општословенска смисла „значел место за собирање“) привлекува изделувањето на логичките антиномии среде сите оние меѓупоставености (душата и телото, ангелите и ѓволите, сликата и зборот). Во таа смисла, професорот Пандев укажува на смртта како посебен код, кој е потсилен од наредниот – судот божји, како и од можностите за негова проверка и потсилување низ следните дела на Крчовски. Одлично укажувајќи на амбивалентната и гротескната претстава на ѓволот во македонскиот јазик, „од – му влезе ѓволот – до – замина по ѓволите“, авторот ја афирмира силата на апокрифниот систем на претстави, во кој „и непомислата е грев“. Позицијата која му е овозможена на Крчовски е некаде меѓу еднозначноста и повеќезначноста, односно „меѓу кодот и системот“, што професорот Пандев го објаснува и со поставеноста на душата меѓу стравот и страданието, каде, меѓу другото, е поставена и јазичната слика на Крчовски. Во оваа смисла, авторот потенцира дека и „Охрид е меѓу Цариград и Света Гора“.

Во есеите под наслов „Меѓу словото и собирот“ и „Меѓу Јоаким Крчовски и Кирил Александриски“, професорот Пандев нуди опсежна анализа на семиотичкиот потенцијал на гревот во делата на двајцата автори, што овозможува и поставување на една подетална хиерархија. Крчовски, кој со своето прво дело тематски и структурно се надоврзува на апокрифното житие и делото на Кирил Александриски (кој дејствувал во четвртиот и петтиот век, „бил борец за чистата вера и за одбрана на верата од еретици“), несомнено го искористил драмскиот потенцијал на делата на претходниците и создал „раскажувачки целини/поетски слики/нацрт драмски сцени“. Во таа смисла, професорот истакнува дека Крчовски го менува субјектот на исказот на Александриски и „го заменува треперливо-ужаснувачкото – јас со воопштено сеприсутното – тие“, при што не заборава да напомене дека вистинското „јас раскажување“ е она на Теодора, што ја поставува и како прв лик раскажувач во македонскиот 19-вековен контекст. Со оглед на фактот дека Кирил Александриски се претставува првенствено како полемичар, а Крчовски како проповедник, авторот нуди една класификација на гревовите соодветно на сетилата со кои

се примаат дразбите, што алузивно го надоврзува на поезијата на Лорка (и на огромниот семантички потенцијал на мирото, кое било „симбол на моќта меѓу градот и верата“, особено поради начинот како се „произведувало“).

Како резултат на ваквите опсежни анализи, во следните неколку поглавја авторот се задржува и на другите дела на Крчовски, кои секако добиваат свое изделено место во рамките на една поширока епистемологија на гревот. Така, сопоставувајќи го изразот на Крчовски со оној на апостолот Тома (секако и на неговото апокрифно евангелие), професорот Пандев забележува форми од типот на прашања и одговори (во форматот на Томиното „Христос вика“), кои соодветно ја следат логиката на надоврзување на претходната нарација или цитат, што му овозможува на Крчовски да вметне „стара приказна (содржина и житие) во нова форма и реторика“. Тоа секако се постигнува и со правилата на наративната логика, кои професорот ги забележува во второто слово од првата книга на Крчовски, односно трите поддршки на приказната на Теодора (гревот на царот Давид од Псалмите, поврзан очигледно со Вирсавија, царот Роман Први Лакапецот и неговиот недодржан збор дека нема да стане император, а кој живеел во истото време и простор како и Теодора, и царот Теодосиј, кој е поврзан со колежот врз Солуњаните).

Во натамошните есеи авторот се задржува книжевните врски на Теодора и Вирсавија, која очигледно го завела царот Давид со нејзината убавина, но и на тежината на нивниот грев, со оглед на тоа дека „околностите поткрепени со ’разводното писмо‘ не укажуваат на грев“, како и на Ипатија Александриска, која во книжевна смисла претставува „првата официјална грешница“, учена жена која го чествувала античкото наследство, поради што била наклеветена и жигосана пред Кирил Александриски. Тоа му овозможува на авторот да направи една хронолошка корелација меѓу Ипатија, Теодора и царицата Теофана од Тиквешкиот зборник. Тоа е контекстот во кој се појавува и Екатерина Александриска, која дури и ако е своевиден книжевен конструкт, служи како поткрепа на „Чудесата“ на Крчовски, со оглед на фактот дека нејзиното видение е првото чудо, „но, можеби ова чудо е поттик за другите чуда. Или обратно. Зашто во Византија со времето и со просторот може секако да се игра“. Во смисла на гревот што го направила, ликот на Теодора несомнено семантички може да се поврзе и со Елена Тројанска, како што подоцна наведува авторот. Овие паралели меѓу литературните манифестации на женските ликови се пресечени и со констатации за Роман Први Лакапецот, неговата исклучителна позиција во Империјата, „по род од македонската династија“, а инаку Ерменец, кој како доверлив човек стигнал и до титулата император, иако подоцна бил тргнат од престолот од синовите. Очигледно, ваквите продлабочени истражувања на културната историја на Византија помагаат подетално да ја промислиме визуурата на гревот.

Во поглавјето „Меѓу првата и втората книга на Крчовски“ и во следните од тој вид, кои се однесуваат на останатите дела на Крчовски, авторот ни нуди дополнување на културната слика на Македонија во ова време (1814 година), кога беснеела чумата во Охрид, соодветно на разорувањата од Наполеоновите војни во Европа. Исцртувајќи ги основните карактеристики на гревот во двете дела на Крчовски („Слово исказано заради умирание“ и „Повест ради страшнаго и втораго пришествија Христова“), професорот Пандев упатува на неупотребата на зборот „митарство“ во двете дела, како и на лексичката замена и поинаква типологија на гревот во втората книга – од детализацијата на срамните и грешни зборови во првата книга се минува кон „секакови грехови“ во втората, што го смета за резултат на неприменетите две различни концепции за гревовите, кои постојат во првата книга. Упатувајќи на специфичната поставеност на втората книга, авторот укажува на трите предлошки постулирани во првото слово (Енох, свети Илија и свети Јован Богослов), кои соодветно интерпретирани претставуваат уште една поддршка за „компилацијата“ која ја гради Крчовски (меѓу патристиката и апокрифната литература). Во таква функција е и второто слово од втората книга, кое професорот Пандев детално го исцртува во корелација со библиската парабола, што ја покажува силата на преобразените цитати и поместените конотации (и семантички центри) во делото на Крчовски.

Во контекст на ваквите преобразби и стилизации на Крчовски, авторот во поглавјето „Меѓу ’Митарства‘ и ’Хождение Богородици по мукам‘“ се задржува на текстуалните релации на „Митарствата“ на Крчовски и нивната средновековна варијанта, како и на прилепското зборниче во кое се сместени патешествијата на Богородица под наслов „Сказание за пресвјатија Богородици“, што го испитува и Конески. Во таа смисла, во следните есеи се прави паралела меѓу „Одењето на Богородица по маките“ и двете дела на Крчовски („Митарства“ и „Чудеса“). Секако, професорот Пандев се задржува на хиерархијата на гревовите во „Митарства“ и нивното специфично влијание, што укажува на матрицата каде „прво се осмислува откупот, а потоа се понудува или побарува поткуп, со решителна сочба која со

разрушувачка сила со тривијално кесме уништува фини, храбри и цврсти – циновски шаблони. Матрици!“. Тука авторот го забележува фактот дека сите гревови во „Митарства“ се „истражуваат, испитуваат“, освен гревовите чревоугодие и кражба, среброљубие и скупост. Како што се потенцира и во подоцнежните трудови, делата на Крчовски се поврзани со една дискретна логика, па така проблемот на празните зборови наспрема оние „плероматичните“ дополнително се доработува во „Чудеса“, идентично како што се и претходните три дела подготовка за ова дело.

Во есејот „Меѓу матрицата и антологијата на гревот“, како и во последните шест поглавја (есеи), авторот се задржува на постулирањето на класификацијата на гревот во контекстот на пошироката македонска литература, надоврзувајќи го на една претходна констатација за „Повеста на дамните лета“, каде идејата за данокот овозможува помирување на односите на Византија и Русија, што се поврзува и со конечното покрстување на Русите, познато во македонската традиција. Примерите кои ја илустрираат системноста во поставувањето на гревот во македонската традиција варираат од Крчовски до Миладиновци и од Тиквешкиот зборник до Васил Иљоски, Стале Попов и Петре М. Андреевски. Меѓу празнословието и немилосрдие то како врвен грев можеме да согледаме мноштво варијации, што укажува на семиотичкиот полнеж на гревот, но и на неговото културолошко преобликување, особено доколку земеме предвид дека гревот кај Миладиновци е „кодиран“, веројатно некаде „меѓу клеветата и клетвата“. Оттука, поставувајќи ја задачата соодветно да се валоризира значењето на делото на Крчовски, авторот ја истакнува пресудната улога на книгите на Крчовски во погрчениот Охрид, особено поради тоа што „од сите патишта меѓу Македонија и Европа, најчудесен – патот на книгата. Печатената! Почудесен и од јагуличестиот“, како и неговата пионерска улога во формирањето на македонската нација, постулирана врз македонскиот народен јазик. Дури и скитањето на Крчовски, па и можноста да бил исповедник пред да стане свештеник професорот Пандев ја поткрепува со околностите во Македонија по уништувањето на Охридската архиепископија, што се надоврзува и на неговиот отпор кон методите на византиската црква: „Крчовската сугестија да не им се дава пари на поповите заради откуп на кој било грев е своевидна форма на отпор против наметнатата грчка црковна власт“. Во таа смисла, тој е претходник и на Жинзифов и на Цепенков.

Да се пишува денес за еден сложен и повеќеслоен културен процес каков што е оној во Македонија во 19 век претставува несомнено крупен потфат. Во таа смисла, конзистентноста и опсежноста на книгата сведочи за димензиите на таквиот чин, но и на многуте места кои читателот и толкувачот треба да ги разјасни, па некаде дури и соодветно да ги дополни. Несомнено, како што укажува и професорот Пандев, книгата е наменета „за прочит“, но би рекле и за повеќенасочени препрочитувања. Инспиративна и податлива, иновативна во преосмислувањето на одредени подзаборавени или маргинализирани културни факти, книгата „Меѓу црквата и чаршијата“ нуди непрекинати можности за исчитување во функција на незапирливиот дијалог, проникнувајќи го културниот простор со своите јасни и креативни согледувања. Книгите на Конески, кои авторот ги истакнува како потврда на својот творечки поттик и интерес, уште еднаш ја кодираат матрицата на творечката мотивација, поставена скоро секогаш меѓу благодарноста кон учителот и чествувањето на поширокото културно наследство.